ADVERBUL ÎN *ALR*[1]. HARTA *COPILUL UMBLĂ DE-A BUȘILEA*

ADRIAN CHIRCU

„Adevărat că o mare parte de îmbogățire a limbii noastre s-a făcut prin împrumuturi din limbi străine, dar, în cea mai mare măsură, îmbogățirea s-a creat din însuși stocul de cuvinte existent, din care, prin acțiunea necurmată a minții, bogată în imagini, s-au creat valori noi, precum din stup roiesc albinele care vor da naștere la stupi noi."
(Sextil Pușcariu)

0. Alegerea hărții lingvistice ***Copilul umblă de-a bușilea*** 'l'enfant marche à quatre pattes' pentru analiza pe care ne-am propus-o nu a fost făcută la întâmplare. Selectarea acesteia se datorează, pe de o parte, faptului că avem de-a face cu o bogăție lexicală rar întâlnită, iar, pe de altă parte, faptului că adverbul românesc n-a fost studiat îndeajuns la nivel diatopic.

1. Menționăm, încă de la început, că nu interesează în acest studiu elementul verbal din sintagma urmărită, ci locuțiunea adverbială care însoțește acest verb, și anume *de-a bușilea*, dar și locuțiunile adverbiale sinonime.

1.1. Se pare-că tipul acesta structural de locuțiune este vechi (vezi, de pildă, „...*Și de-a firea adevăr soru-mi e, că tatălui mieu i-e fată, ce mumâniei meale nu-i fată...*", PO, p. 56, Gn 20, 12) și cunoaște o largă răspândire în teritoriile locuite de români (în Banat, în Hațeg, *de-a fitea* 'în zadar, degeaba'; în Crișana (Cluj-Vâlcele) *de-a haboca*, 'degeaba'; în Maramureș (Ieud), *de-a tăria* 'vrând, nevrând'; în Muntenia (Argeș) *de-ă-mboulea* 'de-a dura', în Oltenia, *de-a chipului* 'chipurile').[2]

1.2. În plan semantic, locuțiunea se alătură adverbelor modale care trimit la o poziție particulară a corpului omenesc în raport cu un obiect, cu o persoană, cu un reper local sau la un mod special de a acționa (a se vedea, de pildă, adverbele în *–iș* (*-âș*) sau locuțiunile adverbiale ternare *cap la cap*, *față în față* etc.).

1.3. Din punct de vedere structural, acest tip de locuțiune conține, pe lângă prepoziția *de* + un alt element (în general, de natură nominală), însoțit de particulele deictice sudate *-lea*, și prepoziția *a*, al cărei înțeles a fost foarte bine sesizat de autorii DA (1913: 1), care, la litera *a*, amintesc de un *a* ce „exprimă un raport instrumental sau modal, răspunzând la întrebarea *cu ce* ? sau *cum*?, uneori la amândouă. Astfel, în loc de primesc *a milă*, se poate spune, fără

[1] Sever Pop (1942a).
[2] Pentru mai multe detalii, a se vedea

BDD-V3056 © 2011 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)

ca sensul fundamental să se altereze, *privesc cu milă* (cu instrumental) sau privesc *milos* (adverb modal). Acest *a* se mai păstrează în unele adverbe ca *abună seamă*, *alene*, *anevoie*, *anume*, *arasna* etc. și se adaugă în mod pleonastic și la adverbele *ca tocma* (v. *atocma*), *ievea* (v. *aievea*), *idoma* (v. *aidoma*). În texte vechi, mai întâlnim: «*Nu cu evanghelia numai strigă, ce și cu dumnezeești prooroci...* ***a mănunt*** *spune.*» MSS (s. XVII), ap. HEM, unde azi spunem: *cu de-amănuntul*. Aici trebuie socotite și adverbe ca: *cu de-a sila*, *de-a rostogolul* etc. Și numirile de jocuri copilărești, precum *de-a armașul*, *de-a asvârlita*."

2. Harta de care ne ocupăm este înregistrată cu numărul 240, în ALR I/II (Pop 1942a), și, cu numărul 328, în ALRM I/II (Pop 1942b). Întrebarea pusă în ancheta ALR este indirectă: „*Când copilul mic învață să meargă, cum ziceți dacă se târâie (umblă) pe mâini și picioare?*"[3] Răspunsurile obținute sunt destul de diferite, evidențiând și unitatea lingvistică romanică, dar și individualitatea limbii române între limbile romanice.

2.1. În hărțile ALR-ului și, apoi în ALRM I, la această întrebare, s-au obținut răspunsurile următoare[4]: *merge de-a-bușelea* (*se trage a-bușilea*), *ta búșuala*, *se trage pe cur* (*se târăște, se poartă pă cur*), *merge în brânci* (*merge, se târăște, se trage pe brânci, umblă în patru brânci*), *merge în patru picioare*, *merge de-a oaia* (*merge ca oaia, merge oiță, umblă oaie*), *merge* (*se duce*) *de-a bę oaia* (*merge de-a bę́áụa*), *merge capră*, *merge cățel* (*merge de-a cățeii, ca un cățel*).[5]

3. În ceea ce privește repartiția acestor sintagme la nivelul subdialectelor dacoromânești, am constatat că:

3.1. Specifică Banatului este locuțiunea adverbială *de-a bușilea* (cu variantele *a bușălea*, *a bușilea*), asociată verbelor *a merge* și *a se trage* (în pct. 49, avem *să târâie, să trage pe cur*, iar, în pct. 69, avem *m patru piśụ́ârę*).

3.2. Aceeași locuțiune este întâlnită și în Oltenia, în Muntenia[6] sau Dobrogea, cu mențiunea că, în graiurile de tranziție oltenești, există o zonă în care domină expresia *merge pe brânci* (pct. 798, 820, 839, 842, 850, 856, 865, 870, 880, 887), care se întinde până la aproximativ 20 de kilometri spre sud, pe limita granței dintre Serbia și Bulgaria (pct. 857, 859).

3.2.1. Tot în graiurile oltenești apar și expresiile *m patru labe* (pct. 825, la nord de Târgu-Jiu) și *să trage pă burtă* (pct. 846, la nord de Craiova). Izolat, *de-a bușilea* apare în estul Moldovei, alături de *sî tîrî pi-un kîcor* (pct. 584). În apropiere de Cluj-Napoca, la est, mai apare insular *de-a bușilea* fie singur (pct. 289, 100, 98, 94), fie alături de *m patru brânci* (pct. 290).

---

[3] Sever Pop (1942a) observă (vezi h. 240) că „*răspunsurile bogate demonstrează utilitatea acestei întrebări.*"

[4] Nu am selectat toate răspunsurile, ci doar pe cele reprezentative și pe cele care nu se repetă.

[5] La aceeași întrebare, s-a mai răspuns: *merge copăcel* (pct. 932), *merge mărunțel* (pct. 3), se *târâie într-o mână și un picior* (pct. 214), merge de-a caua (pct. 385),

[6] O informație interesantă, care ar putea lămuri semantismul locuțiunii adverbiale *de-a bușilea*, a fost culeasă în punctul de anchetă 772 (Rucăr). Informatorul precizează că „*buși se numesc mânile copilului mic.*" În Oltenia, mai apare și expresia *a merge în buși*.

BDD-V3056 © 2011 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)

4. Crișanei îi este caracteristică expresia *în patru brânci*, însă, spre nord-vest, în unele puncte de anchetă, apar asociate verbelor alte expresii: *să trajă pe pînĉăti* (pct. 295), *se trage pe cur* (pct. 61), *să ĉarsă pă piĉor* (pct. 298), *mărg pă bucă* (pct. 333).

4.1. Locuțiunea *în patru brânci* mai apare insular și în patru puncte de anchetă situate la limita de interferență a graiurilor moldovenești cu cele maramureșene (pct. 360, 269, 268, 266), continuându-se, astfel, aria crișeană. Tot la această zonă de tranziție, apar izolate expresiile *mere cățăl*, *mere de-a cățăii* (pct. 213, 215), care cunosc în Maramureș (pct. 347) varianta *mere ca ș-ô cățăl*.

4.2. În Crișana, în județul Hunedoara, la nord de Mureș, și la granița cu județul Alba este înregistrată expresia *merge capră* (pct. 103 (*męjă capră*), pct. 131 (*męre crapă*), întîlnită și într-un punct de anchetă din județul Arad (pct. 63, *capra-bę*) și într-unul din jud. Mureș (pct. 156 (*męrę capră*), Sighișoara).

4.3. Tot în Crișana, în pct. 255, 259, întâlnim expresia *merge* (*se duce*) *de-a bę oaia* (*merge de-a bę́ą́ęa*), pe care o regăsim și în graiurile moldovenești de dincolo de Prut până la Nistru, după cum ne-o dovedește harta ALR (pct. 464, 492).

5. În ceea ce privește graiurile transilvănene, acestea se caracterizează, și în acest caz, prin eterogenitate, la formele semnalate până acum, putându-se adăuga și altele. De exemplu, în pct. 229, 230, apare expresia *se trage pe cur* (întâlnită constant în centrul Crișanei, dar și în nord-estul Moldovei), iar, la Săliște (Cluj) și pe valea Târnavei mici, înspre Ștefănești, apar *męre oiță*, respectiv *męre ca oile*, care concordă cu punctul de anchetă 270 *męrjě d'j-a u̯oja* (Ileanda, Sălaj) și cu pct. 351 *îmblă pruncu u̯o̯jě* (lângă Sighet). Aproape de Borsec (pct. 227) este înregistrată locuțiunea *d'-a-bolja*. Sporadic (pct. 178) este înregistrat ca sinonim și adverbul *tîrîș*, care cunoaște și o variantă *tîrăișu* (pct. 166)

6. Maramureșul se caracterizează, în principiu, prin omogenitate, forma cel mai des înâlnită fiind *în patru picioare* (de exemplu, *îmblă m patru pt'iĉǫ́rę*, pct. 354, Sighet; de asemenea, Bogdan-Vodă), căreia i se alătură *în patru labe*, situată la interferența cu graiurile moldovenești (pct. 361).

7. În subdialectul moldovean, apare constant (*merge*) *în brânci*, în majoritatea punctelor de anchetă, ceea ce dovedește unitatea graiurilor moldovenești. Alături de această locuțiune mai apar și variante ale expresiei *se trage pe cur* întâlnite în nord-estul Moldovei (de pildă, pct. 552 (*sî tražě pi cur*), pct. 542 (să tîrăje, să *tražě pe cur*), în zona Fălticeniului) ori în sud-estul acestei regiuni (pct. 588, 595, 596, 186, la est de Focșani). Aceeași expresie a pătruns și în unele graiuri transilvănene din sud (pct. 170, 174, la sud de Făgăraș).[7] În partea de nord a Moldovei (pct. 396), apare un sinonim cu aceeași structură cu a lui *de-a bușilea*, și anume *dj-a-tîrîita*.

7.1. E interesant că locuțiunile moldovenești concordă cu cele crișene. După cum s-a subliniat deseori, în discutarea unor fapte de limbă dialectale, subst. *brâncă* apare specific

[7] Sever Pop (1942a) notează în partea de jos a hărții 240 observația următoare: „*Se pare că expresia SE TRAGE PE CUR este mai răspândită, decât apare în răspunsuri. Informatorii și informatoarele au căutat să evite această expresie, fiind stăpâniți de multă pudicitate, mai ales față de un străin.*"

BDD-V3056 © 2011 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)

graiurilor crișene (Rusu 1984: 285). Înregistrarea sa într-o locuțiune adverbială din Moldova subliniază încă o dată unitatea graiurilor românești și reprezintă o dovadă a faptului că, odinioară, subdialectele românești erau mult mai apropiate.

8. În dialectele sud-dunărene, avem în aromână *ta búșuala* (pct. 6-8), în meglenoromână *el lăzești* (pct. 12), în istroromână *ămna* (pct. 1).

9. Forma bănățeană cu *a* arată clar faptul că avem de-a face cu un *a* modal descris *supra*, care fie apare autonom, fie este asociat cu *de*. Aria de răspândire a locuțiunii *de-a bușilea* este destul de mare însă limitată la sudul țării și în Banat. Apariția sa insulară în Crișana (vezi discuțiile anterioare, paragrafele **3.1.**, **3.2.**, **3.2.1.**) se poate datora și apropierii dintre toate cele două subdialecte. Transilvania confirmă statutul său de zonă eterogenă, în care pătrund fapte de limbă specifice altor zone.

10. În plan semantic, se observă că punctul de plecare pentru numeroase locuțiuni îl reprezintă raportarea la părțile corpului omenesc (*mâini*, *picioare*, *brânci*, *cur*, *bucă*, *burtă*, *pântece*, *genunchi*, *mâini*), dar nu rare sunt situațiile în care comparația (explicită sau implicită) cu lumea animală (*oaia*, *capra*, *cățeii*, *câinele*) este prezentă.

Probabil avem de face, în aceste din urmă cazuri, și cu o suprimare *merge în patru labe ca un cățel* > *merge ca un cățel* > *merge cățel*: se evită astfel și cacofonia; vezi merge *de-a cățeii*, unde *de-a* poate cumula atât sensuri modale ('în felul'), cât și comparative ('precum, ca').

11. Aspectele prezentate în studiul nostru concordă, fără îndoială, cu cele înregistrate în alte limbi romanice, trimițând, astfel, la un fond comun romanic.[8]

De pildă, în franceză, avem *à quatre pattes* care trebuie pusă în legătură cu locuțiunea românească *în patru labe*, dar și cu altele discutate în acest studiu. Întâlnim o structură asemănătoare, cu același înțeles și în spaniolă: *en cuarto patas/ pies/ remos* și în catalană: *a quatre grapes*. Putem menționa, de asemenea, locuțiunile adverbiale *de gatas* (portugheză), *a gatas / a gachas* (spaniolă), *carponi* (italiană), care au aceeași semnificație.

12. Considerăm că analiza detaliată a hărților lingvistice 240, din ALR I/II, și 328 din ALRM I/II, a reușit să confirme faptul că, în ciuda unei diversități formale, limba română rămâne la nivel conceptual unitară. Studiul atent al locuțiunilor adverbiale asociate unor verbe de mișcare (*a merge*, *a umbla*, *a se trage*, *a se târî*) a dovedit că putem identifica, în ceea ce privește adverbul, tipuri și subtipuri locuționale care apar și în alte contexte, ceea ce dovedește că, la un moment dat, acestea au cunoscut o largă întrebuințare în limba română.

[8] Din păcate, nu am avut acces la diferitele atlase lingvistice romanice, pentru a vedea dacă aceste expresii au fost studiate. Ne vom raporta doar la limbile literare romanice.

BDD-V3056 © 2011 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)

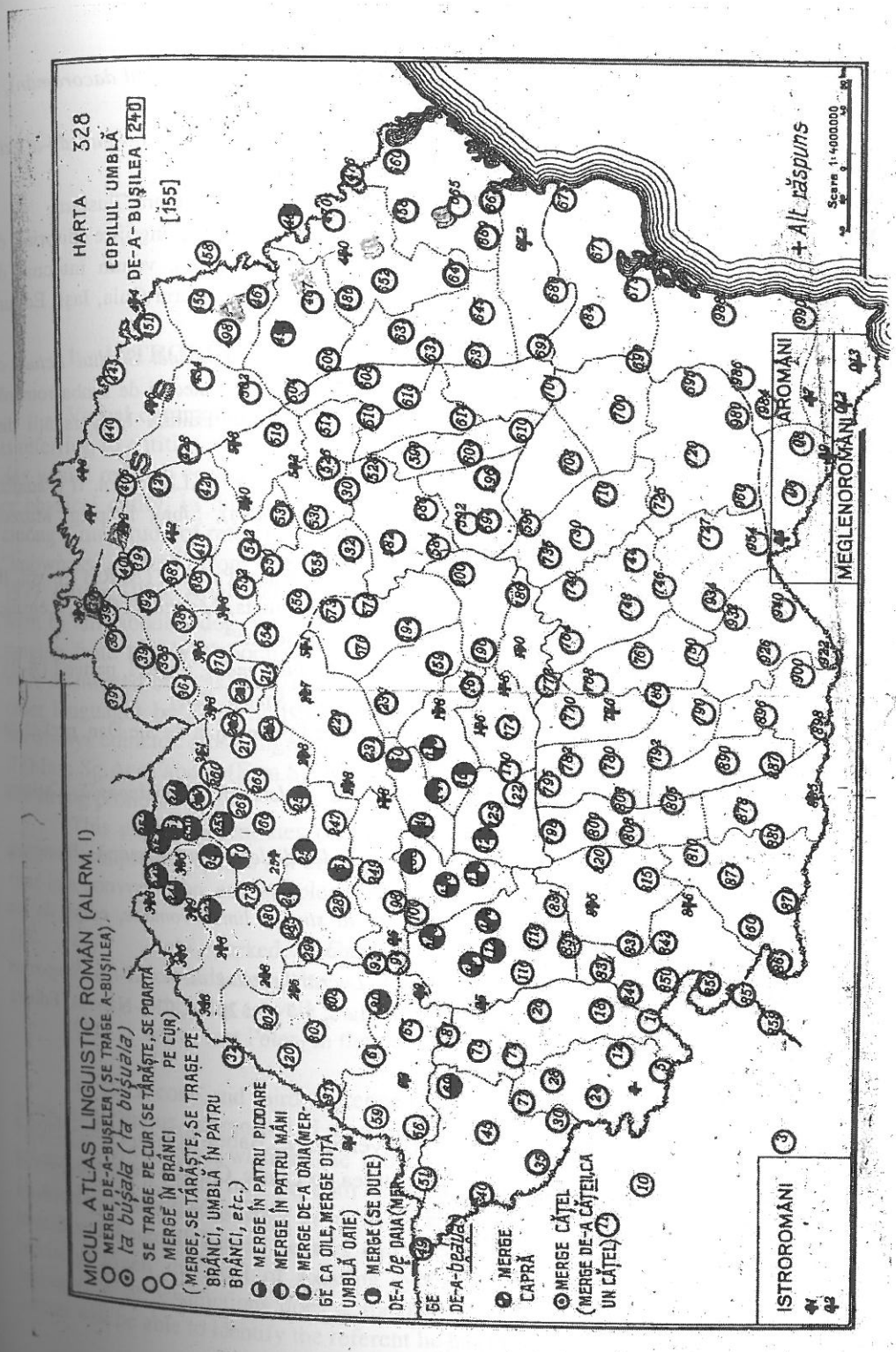

BDD-V3056 © 2011 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbul românesc în diatopie (dialectul dacoromân)*, în Saramandu (2006), p. 421-431.

Chircu 2007 = Adrian Chircu, *Locuțiunile adverbiale de tipul:* ***de-a lungul, de-a gata, de-a binelea***, în Pană-Dindelegan (2007), p. 67-75.

Mării 2002 = I. Mării, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

Palia 2005 = *Palia de la Orăștie* (1582). I. (Textul), text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Sorin Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Pană-Dindelegan 2007 = Gabriela Pană-Dindelegan (coord.), *Limba română. Stadiul actual al cercetării* (Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de limba română, București, 29-30 noiembrie 2006), București, Editura Universității din București.

Pop 1942a = Sever Pop, *Atlasul Linguistic Român*, Partea I (ALR I), vol. II (Familia, Nașterea, Botezul, Copilăria, Nunta, Moartea), Sibiu, Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz.

Pop 1942b = Sever Pop, *Micul Atlas Linguistic Român*, Partea I (ALRM I), vol. II (Familia, Nașterea, Botezul, Copilăria, Nunta, Moartea), Sibiu, Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz.

Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu (dir.), *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I (A-B), București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea. **(DA)**

Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.

Rusu 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Todoran 1998 = Romulus Todoran, *Contribuții la studiul limbii române*, ediție de Ion Mării și Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca.

Saramandu 2006 = Nicolae Saramandu (coord.), *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion național de dialectologie* (Baia-Mare, 5-7 mai 2006), Cluj-Napoca, Editura Mega.

Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
Facultatea de Litere, Catedra de limba română
Cluj-Napoca, Str. Horea, 31
adichircu@hotmail.com

BDD-V3056 © 2011 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:57:42 UTC)